

Prezenta lucrare de doctorat se înscrie în rândul eforturilor de a prezenta într-un mod accesibil, sistematic și exhaustiv, printr-un studiu istoric-canonic, dezvoltarea Dreptului bisericesc în Una, Sobornicească și Apostolicească Biserica Ortodoxă.

Pentru a cunoaște istoria Dreptului bisericesc și în mod particular, dezvoltarea lui în Biserica Ortodoxă Sârbă, ca parte integrantă a Bisericii Ortodoxe Universale, este necesară o cunoaștere a istoriei poporului sârb, a principalelor momente din istoria acestuia. În acest sens, așa cum e prezentat în **”Introducere”** la această lucrare, am încercat să explicăm care a fost motivația și de ce am ales să abordăm această problematică.

Începuturile dreptului scris în Biserica Ortodoxă Sârbă sunt legate de Marea Migrație a popoarelor din secolele V-VII, deoarece poporul sârb a fost parte integrantă a marelui val slav care s-a revărsat peste Imperiul Roman. Slavii au ocupat vaste teritorii, atât în partea central-apseană a Imperiului, dar mai ales, în partea de sud-est a acestuia, în Peninsula Balcanică.

În primul capitol al lucrării intitulat **”Cadrul istoric general”**, prezentând relația dintre Stat și religie în Imperiul Roman, am ținut să evidențiem, tocmai ambianța politică, culturală și religioasă a teritoriilor pe care se vor stabili slavii. Întemeierea Constantinopolului-Noii Rome, împărțirea Imperiului Roman în două, în Imperiul de Apus și cel de Răsărit, năvălirea neamuri barbare peste Lumea romană și căderea Imperiului Roman de Apus sub stăpânire barbară, au fost momente de importanță covârșitoare pentru întreaga istorie a Lumii și prin urmare și pentru slavi, respectiv sârbi.

În capitolul al II-lea intitulat **”Creștinismul în Peninsula Balcanică și popoarele slave”**, am ținut să prezentăm unul dintre momentele importante, care, considerăm noi, nu a fost suficient de evidențiat până în prezent și care constă în modul în care a fost asimilat creștinismul de către poporul român, care s-a format pe locurile sale de baștină, pe tradiția daco-romană în spațiul arcului carpato-dunărean și creștinarea sârbilor, care, fiind popor barbar, politeist și migrator, a venit de pe locurile sale de baștină din ținuturile de nord-est ale Europei în Peninsula Balcanică. Percepând creștinismul ca o religie străină, zădărnicipând eforturile depuse de misionari creștini, fie că veneau de la Roma, fie că era vorba de misionari veniți din Constantinopol, sârbii și slavii, în general, nu înțelegeau ceea ce li se propovăduia, limbile greacă și latină fiind pentru ei limbi străine și ceea ce este foarte important : *slavii nu cunoșteau scrierea*. În schimb, ca o paralelă, poporul român, a cărui limbă s-a format, cu particularitățile sale, din limba latină populară și cunoscând scrierea latină, a fost creștinat încă din primele secole ale creștinismului, prin lucrarea misionară a Sfinților Apostoli Andrei și Pavel și ai Sfinților lor Ucenici.

Organizarea bisericească, înființarea primelor parohii, episcopii și mitropolii, elaborarea în timp a legilor și rânduielilor specifice funcționării acestora, precum și organizarea statală în Imperiul Roman, au stabilit o nouă perspectivă a dezvoltării popoarelor în Peninsula Balcanică, bazată pe credința creștină. Această nouă perspectivă a adus un salt civilizațional incomensurabil atât la popoarele băștinașe, cum este cazul poporului român, cât și la popoarele migratoare care s-au stabilit în Balcani, printre care s-au numărat și sârbii. Organizarea politică, pe a căreui tipar s-a pliat și prima organizare bisericească, a adus și unele probleme de ordin juridicțional. Odată cu transferarea capitalei de la Roma la Constantinopol, importanța episcopului din orașul-reședință a împăratului a crescut evident, dovada fiind, spre exemplu al 3-lea canon al Sinodului al II-lea Ecumenic, care stabilește că după episcopul Romei, înființarea să o aibe episcopul Constantinopolului. Cu înaintarea în cinste, au venit, cu timpul, și avantaje juridicționale, care au generat și conflicte deschise între episcopul Romei și episcopul Constantinopolului, mărul discordiei fiind, mai ales teritoriile cuprinse în vechea Prefectură a Illyricului.

Disputele jurisdicționale asupra teritoriilor Prefecturii Illyricului sunt importante pentru lucrarea noastră, deoarece tocmai pe aceste teritorii se vor stabili slavii sudici, iar zona de demarcație dintre cele două jurisdicții va tăia în două corpusul popoarelor slave din Peninsula Balcanică : partea nord-vestică aparținând Romei, iar partea central-estică Constantinopolului. Această împărțire jurisdicțională a Balcanilor și neamurilor care trăiau sau care s-au stabilit pe aceste meleaguri, a avut o proiecție istorică de lungă durată, cauzele acestei împărțiri fiind vizibile și în zilele noastre. În acest context menționăm relațiile dintre popoarele sârb, ortodox și poporul croat, romano-catolic, două popoare din unul și același neam, cu aceleași rădăcini proto-slave, ale căror relații tensionate de-a lungul istoriei sunt binecunoscute.

Creștinarea slavilor a fost un proces anevoios, etapizat și de lungă durată, din mai multe motive, primul și cel mai important fiind cel care se referă la limbă și scriere. Slavii neavând cunoașterea scrierii și neînțelegând limba greacă ori latină, nu îmbrățișau credința creștină în masă. În secolele VI-VIII fiind cunoscute doar creștinări parțiale ale acestora, grosul populației rămânând adepta vechii religii politeist-panteiste. A fost nevoie de o acțiune eminentemente revoluționară, inventarea alfabetului slav –glagolița, cu ajutorul căreia lucrarea misionară a Sfinților Frați Chiril și Metodie printre slavi, să fie încununată de succes și neamul slav să fie creștinat.

În capitolul al III-lea, intitulat ”*Nomocanonul slav și Dreptul bisericesc scris în timpul Sfinților Chiril și Metodie*”, este prezentat efortul misionarilor, trimiși de Biserica Constantinopolitană, pentru creștinarea slavilor. Problemele cu care s-au confruntat aceștia erau multiple și anume: refuzul slavilor de a accepta propovăduirea Evangheliei în limba greacă sau limba latină și, prin urmare, perseverarea acestora în menținerea religiei slave străvechi, politeiste, dispute jurisdicționale dintre Roma și Constantinopol, conceptul de teocrație universală constantinopolitan și noul curent politic din Occident - încoronarea împăraților occidentali de către papa de la Roma. Toate aceste probleme și diferențe au creat o ambianță religioasă și politică nefavorabilă eforturilor misionare. Cneazul Rastislav al Moraviei, după secole de încercări și creștinări parțiale, etapizate ale slavilor, s-a adresat Constantinopolului, cerând să-i fie trimiși misionari capabili să propovăduiască Evanghelia slavilor pe înțelesul și pe limba lor. Acesta a fost momentul intrării în istorie a doi frați, islăștrii oameni de credință și cultură, misionari încercați, Constantin-Chiril și Mihail-Metodie. Aceștia vor desăvârși una dintre cele mai mărețe opere misionare din întreaga istorie a Bisericii– creștinarea slavilor. Frații Chiril și Metodie, clerici constantinopolitani, misionari cu experiență, vor purcede în anul 863 spre Moravia. Spre doborâre de toți ceilalți misionari, care fie că veneu din Roma, fie din Constantinopol, Sfinții Frați aveau un mare avantaj : fiind de loc din Tesalonic, cunoșteau la perfecție limba slavonă, slavii stabilindu-se în număr mare în împrejurimile acestui oraș grecesc, viețuind în pace cu populația greacă, locală. Experiența misionară câștigată prinre khazari, i-a îndemnat să elimine și ultima barieră, bariera lingvistică, care ar sta în calea creștinării slavilor, adică scrierea. Elaborând un alfabet slavon bazat pe literele cursive ale alfabetului grec, adăugând câteva pictograme orientale pentru anumite sunete specifice vorbirii slavilor, Sfinții Frați Chiril și Metodie au conceput alfabetul ”glagolitic” slav și au tradus Evangheliile și Liturghia în limba slavonă. Folosind fondul fonetic al slavilor sudici și elementele limbii proto-slave, Chiril și Metodie au pus bazele scrierii slavone care, cu mici modificări făcute de discipolii acestora, avea să devină scrierea ”chirilică” a popoarelor slave, folosită de unele popoare din neamul slavilor și în unele biserici ortodoxe până în zilele noastre.

Primul succes, în drum spre Moravia, folosind noua scriere și propovăduirea în limba slavă, Sfinții Frați l-au avut în Kaganatul bulgar. În anul 863 kaganul Boris s-a botezat și

împreună cu el, toți supușii lui. Perioada în care Consantin și Metodie ajung în Moravia era una foarte tulburătoare în Europa de Vest. Războiul civil între Ludovic al II-lea Germanicul, Lotar al II-lea și Carol cel Pleșuv a pustiit provinciile Imperiului franco-german, slavii din Moravia, Panonia și Carantania s-au răsculat împotriva francilor și exploatând momentul istoric favorabil și-au întemeiat cnezate independente. Odată cu independența politică, era de preferat și o independență jurisdicțională de Roma, de papa Nicolae I și de arhiepiscopii Adalvin de Salzburg, Germanicus de Passau și Hanon de Frasing. Limba latină, misa latină, Evangheliile în latină, erau străine slavilor care nu înțelegeau nimic din ceea ce slujeau misionarii latini. Ei nu refuzau botezul creștin însă nu doreau să li se slujească în latină și nu doreau să plătească dări către episcopii latini, deoarece aceștia și slujbele lor erau străine pentru ei.

Ducând cu ei moaștele Sfântului Clement Romanul, Constantin și Metodie, în drumul lor spre Moravia, au fost foarte bine primiți și de cneazul Koțelj din Panonia și de cneazul Sviatopluk din Carantania. Ajunși în Moravia, și-au început activitatea misionară printre slavii vestici propovăduind Evanghelia pe limba slavilor și slujind Sfânta liturghie în slavonă din cărțile scrise în această limbă. Se naștea o Biserică nouă în Apus, o Biserică independentă de autoritatea jurisdicțională a Romei, ceea ce a provocat ca arhiepiscopii de Salzburg și Passau, să facă plângere la Roma. După câțiva ani de activitate misionară, cei doi frați au fost chemați de papa Nicolae I la Roma și să-și justifice activitatea și să se disculpe, deoarece teritoriile în care își desfășurau ei activitatea fiind sub jurisdicția Romei. Înainte de sosirea lor la Roma, papa Nicolae a murit în anul 869 și a fost succedat de Adrian al II-lea. Adrian s-a convins de ortodoxia celor doi frați, a aprobat folosirea limbii slavone în Biserică, l-a hirotonit pe Metodie episcop, iar Constantin a îmbrăcat rasa monahală într-o biserică greacă din Roma primind numele de *Chiril*. Marele Chiril nu s-a mai întors în Moravia, a murit la scurt timp după cele întâmplate. Data trecerii la cele veșnice a lui Chiril nu este cunoscută, dar se pare că a avut loc curând după hirotonirea sa, amândouă petrecute probabil în februarie lui 869, iar decesul său a survenit, cel mai probabil, pe 14 februarie.

Episcopul Romei, papa Adrian al II-lea, a reînființat vechea Arhiepiscopie a Panoniei, ca prima eparhie slavă ce includea Moravia și Panonia, declarând-o independentă de jurisdicția episcopilor germani. Metodie a fost numit arhiepiscop al noii Arhiepiscopii. Cu toate acestea, la reînțoarcerea în Moravia în anul 870, regele german Ludovic și episcopii germani l-au convocat pe Metodie la un sinod în Regensburg, unde l-au demis și întemnițat. Papa Ioan al VII-lea l-a eliberat pe Metodie din temniță și l-a reinstalat arhiepiscop de Moravia. În curând, ortodoxia sa a fost din nou pusă sub semnul întrebării de către germani, în special din cauza folosirii limbii slavone. Papa Ioan al VII-lea a aprobat folosirea slavonei în Sfânta Liturghie dar cu amendamentul ca întâi se citească Evanghelia în latină și apoi în slavonă. Cu sănătatea șubrezită în urma îndelungatei lupte cu oponenții săi, Metodie a murit la 6 aprilie 885.

În ceea ce privește primul monument al Dreptului bisericesc scris la slavi și prin urmare la sârbi, putem menționa următoarele : Din păcate, nu s-a păstrat originalul primului *Nomocanon* în limba slavonă, însă certitudinea existenței sale este incontestabilă astăzi. În lumea academică, discuțiile se poartă doar în legătură cu anul apariției acestui *Nomocanon*, izvoarelor care au stat la baza redactării sale sau/și comentarii legate de conținutul originalului. Într-o cronică veche, scrisă în orașul Bar (în Muntenegru de astăzi) între anii 1167 și 1173 care se intitulează “*Gesta Regum Sclavorum*” și a fost scrisă de un autor cunoscut numai prin cognomenul său: “*presbyter Diocleas*” – *preotul din Duklja* (“*pop Dukljanin*” în lb. sârbă; *Duklja* – provincie istorică din Muntenegru de astăzi), în capitolul al IX-lea intitulat “*Methodius*”, vorbindu-se de acesta, este pomenit și *primul Nomocanon slav redactat de sfântul Metodie: Liber sclavorum qui dicitur*

Methodius. De-a lungul timpului s-au făcut multe speculații legate atât de autorul acestui codex de legi bisericești, cât și cele legate de anul apariție sau de izvoarele care au stat la baza acestui nomocanon, sau discuții legate de conținutul propriu-zis al acestuia. **Importanța lui, însă, constă în faptul că această operă reprezintă începutul dreptului scris la slavi și prin urmare și la sârbi.** Păreră majorității canoniștilor, atât ortodocși cât și catolici este că *izvorul principal care stă la baza Nomocanonului slav este Nomocanonul în 50 de titluri a lui Ioan Scolasticul.* Noi suntem înclinați să aderăm la această părere însă considerăm că acest nomocanon grec nu a fost în niciun caz singurul izvor pentru primul *Nomocanon* slav, aici putându-se foarte bine menționa ca unul din izvoarele importante pentru traducerea legilor bisericești în limba slavă și **Codex-ul Dionysiana.** Este mai mult ca probabil că la hirotonie, așa cum se obișnuia, Metodie să fi primit și un **îndrumător canonic pentru a putea organiza independent viața bisericească în noua Arhiepiscopie slavă și este mai mult decât probabil ca acest codex primit să fi fost Codexul Dionysiana.**

Cel mai probabil *Codex-ul lui Dionisie Exiguus* să fi stat la baza traducerii primului Nomocanon slav, deoarece este de la sine înțeles că în organizarea noii Biserici slave, arhiepiscopul Metodie, fiind sub jurisdicția Romei și prelat roman, să se bazeze și pe actele canonic-juridice de la Roma. Totodată, pare plauzibil că la hirotonia sa să accepte Codex-ul oficial și cel mai utilizat în Patriarhatul Romei în aceea perioadă, ca unul din izvoarele de pe care să facă traducerea în limba slavonă, iar acesta cum am menționat, era tocmai Codex-ul alcătuit de Dionisie cel Mic. Este pertinent să presupunem că traducerea canoanelor și legilor bisericești în limba slavonă, pe care a făcut-o Metodie, să se fi efectuat și de pe Codex-ul greco-latin a lui Dionisie, bineînțeles neexcluzând nici utilizarea altor izvoare pe care le putea avea la îndemână pentru această întreprindere, printre care, desigur putându-se regăsi ca cel mai important și *Nomocanonul în 50 de titluri a lui Ioan Scolasticul.* În concluzie, putem susține că este mult mai probabil ca acesta să fi redactat Nomocanonul în limba slavonă atunci când era în grațiile puterii eclesiale romane sub a cărei jurisdicție acționa, decât atunci când era prigonit, întemnițat, audiat și părăsit de conducătorii slavilor din Apus. Noi optăm pentru perioada cuprinsă între anii 868 – 871, cu posibilitatea, mai puțin probabilă după părerea noastră (având interdicție de a folosi limba slavonă în slujire, cu atât mai mult în scrierea unor lucrări teologice), să fi redactat nomocanonul între 874.- 880. însă în nici un caz după această perioadă.

În concluzie la acest capitol putem spune că primul Monument de Drept bisericesc scris în limba slavilor, prin urmare și a sârbilor, a fost *Nomocanonul Sfântului Metodie* apărut în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Acest Nomocanon va fi transcris, completat și răspândit pe întreg cuprinsul arealului ortodox slav. Timp de aproape 350 de ani, această muncă de pionierat a Marelui Metodie în domeniul Dreptului bisericesc la slavi va reprezenta ghidul pe care l-au urmat atât discipolii acestuia, cât și generațiile viitoare de teologi și canoniști ai popoarelor slave. Lucrările canonic-juridice în limba slavonă ulterioare au fost doar comletări, ori compilații bazate pe acest prim Nomocanon până la apariția Sfântului Sava Nemanjici care va trasa o nouă direcție în dezvoltarea Dreptului bisericesc nu numai la sârbi dar și la români, bulgari, ruși pentru următoarele câteva secole.

În continuarea lucrării noastre, la capitolul al IV-lea, intitulat *"Nomocanonul Sfântului Sava Nemanjici"*, am prezentat, subliniind continuitatea operei legislative, bisericești în Biserica Ortodoxă Sârbă, inegalabila personalitate și opera a celui care a fost părintele spiritual al poporului sârb, întemeietorul Bisericii autocefale sârbe, a statului sârb medieval, Sfântul Sava Nemanjici.

Peninsula Balcanică a fost, pentru multe secole, dominată din punct de vedere cultural, politic și militar, de Imperiul Bizantin. Încercările românilor, ungarilor, bulgarilor, sârbilor și altor popoare balcanice de a se ridica, au fost suprimate în mod sistematic de către bizantini. Aceasta era și situația politică și la sfârșitul secolului al XII-lea când, speculând slăbirea Imperiului bizantin cauzată de luptele interne pentru a accedea la tron, popoarele balcanice au beneficiat din plin de acest moment istoric favorabil. Primul a început ostilitățile regele maghiar Bela al III-lea (1172-1196) cucerind Dalmația, Croația și Sremul, atacând Belgradul. În Bosnia banul Kulin își declară independența față de Constantinopol, iar în Duclja și Zeta, apare o mișcare antibizantină condusă de cneazul Stefan Nemanjia și frații săi Miroslav și Strațimir. Marele jupan Stefan Nemanjia și-a stabilit ca țel lărgirea granițelor, câștigarea independenței și întărirea tânărului stat sârb. Stefan Nemanjia a reușit în anii de domnie (1166-1196) să creeze primul stat unitar sârb, să păstreze credința ortodoxă, să elimine erezia bogomilă, să ctitorescă biserici și mănăstiri, printre care cea mai faimoasă și cea mai importantă fiind mănăstirea Studenița, să lase fiilor săi Vucan, Stefan și Rastko un stat puternic, centralizat, independent și recunoscut de toate puterile vecine.

În acest context apare acea personalitate inegalabilă și irepetabilă în întreaga istorie a poporului sârb, Sava Nemanjici (1175-1235). Acesta a fost și va rămâne cea mai importantă figură istorică din Panteonul sfinților poporului sârb. Prinț și monah, sfânt și diplomat, erudit și duhovnic, fără seamăn în neamul nostru, Rastko - Sava Nemanjici a fost acel vârf a tot ceea ce putea să dea mai bun acest neam.

Rastko Nemanjici s-a născut în jurul anului 1173, în capitala de atunci a Serbiei, cetatea Ras. A fost cel de al treilea fiu al marelui jupan Stefan Nemanjia și a doamnei Ana. După cum menționează Domentian, unul dintre biografii săi, la botez a primit numele Rastko, după marele cneaz al Moraviei Rastislav, cel care a avut inițiativa de a elabora un alfabet slav, un nume predestinat pentru cel ce avea să fie primul Arhiepiscop al Bisericii Sârbe Autocefale.

La împlinirea vârstei de 15 ani, după obiceiul vremii, Rastko a primit provincia Hum spre administrare. Aflată la intersecția civilizațiilor orientale și occidentale, la intersecția teritoriilor canonice, jurisdicționale, dintre Roma și Constantinopol, în vecinătatea Bosniei care a luat-o pe calea ereziei bogumililor, provincia Hum nu era locul propice pentru spiritul tânărului prinț care tindea spre liniștea monastică. La vârsta de 17 ani, însoțit de câțiva monahi, Rastko Nemanjici a fugit pe Muntele Athos. Acestea se întâmplau în anul 1191. Prințul sârb și-a găsit refugiul în mănăstirea Sfântul Pantelimon, unde a rămas până în 1193 când va trece în mănăstirea Vatopedu.

Acesta a fost momentul crucial pentru întreaga istorie a neamului sârb, primind numele de Sava, după sfântul Sava cel Sfințit din Ierusalim, Sava Nemanjici și-a conturat țelurile care vor ghida viața lui monahală. Dorința i-a fost să organizeze viața bisericească a poporului său. Prima izbândă a purtat-o când și-a convins părinții să se călugărească, astfel în anul 1196 marele jupan Stefan Nemanjia abdică în favoarea fiului mijlociu Stefan și se călugărește primind numele Simeon, iar mama sa Ana, se va călugări și ea, primind numele Anastasia.

Sava și Simeon, împreună, au vizitat toate mănăstirile de pe Sfântul Munte, făcând danii bogate. Văzând că toate neamurile ortodoxe au mănăstiri sau schituri pe Athos, au hotărât să înainteze o cerere oficială împăratului și patriarhului din Constantinopol sub a căror jurisdicție politică și bisericească se afla Athosul, spre a le fi permis ca pe ruinele fostei mănăstiri grecești Hilandar să ridice o nouă mănăstire. Sava a mers de două ori, în anul 1198 și în anul 1199 la Constantinopol cu această problemă și până la urmă a reușit să îndeplinească această misiune cu succes, primind și permisiunea de a ridica câteva chilii și schituri și în Kareia.

La începutul lui 1199 mănăstirea Hilandar era deja locuibilă, Sava și Simeon s-au mutat din Vatoped la Hilandar. Văzându-și visul îndeplinit, pe brațele fiului său mezin Siemon a plecat la Domnul la 13. februarie 1199. De acum înainte, Sava se va dăruia întru totul organizării, în prima fază, a vieții monahale din Hilandar și Kareia, iar mai apoi a mănăstirii Studenița din Serbia, ca după aceea dobândirii autocefaliei și întemeierii și organizării Bisericii Ortodoxe Sârbe.

Sava Nemanjici și-a început lupta pentru autocefalia Bisericii Sârbe în vremuri foarte complicate și tulburi. Odată cu căderea Constantinopolului și exilul în care s-au refugiat noul împărat Teodor I Lascaris (1204-1222) și patriarhul ecumenic Ioan al X-lea (1198 -1206), exercitarea prerogativelor jurisdicțional-canonice a patriarhului au fost foarte îngreunate, astfel încât, autoritatea arhiepiscopului de Ohrida, susținut de dinastia Duka care domnea în Despotatul Epirului – autonom, a început să se transforme cu timpul, în despotism bisericesc. Excelent cunoscător al canoanelor Bisericii Ortodoxe, Sava era ferm hotărât să solicite autocefalia Bisericii Sârbe de la patriarhul ecumenic aflat în exil în Niceea. Lipsit de o Biserică națională, regatul sârb era sfâșiat de disonanța dintre ierarhie și popor. Episcopii greci ai Arhiepiscopiei de Ohrida nu aveau nicio autoritate în popor și nici la rege, astfel că, Sava era obligat să caute o soluție cât mai rapidă a acestei probleme, însă ținea neapărat ca aceasta să fie în concordanță cu sfințele canoane ale Bisericii. Sava pornește spre Niceea convins, pe bună dreptate, că Niceea este locul potrivit unde trebuie să înainteze rugămintea de acordare a autocefaliei și nu la Ohrida. Arhimandritul Sava și suita sa ajung în toamna anului 1219 în Niceea și sunt primiți de împăratul Teodor I Lascaris și patriarhul ecumenic Manuil I Saranten Haritopulos. Sava Nemanjici a fost hirotonit episcop la Niceea în ziua praznicului Sfântul Nicolae, pe 6 decembrie 1219, devenind astfel primul Arhiepiscop al Bisericii Sârbe autocefale. Printr-un *Tomos* este sancționată despărțirea canonică a noii Biserici autocefale de Arhiepiscopia Ohridei, precum și dreptul Bisericii Sârbe de a se autoguverna și de a alege Întâistătătorul. Acest act reprezintă *Certificatul de naștere* al Bisericii Ortodoxe Sârbe. Toate momentele viitoare: proclamarea Patriarhiei sârbe de către Stefan Dušan în 1346, sau desființarea Patriarhiei de către turci după căderea statului sârb în 1453, renașterea acesteia sub Macarie Socolovici în 1557 și iar desființarea în 1766, autocefalia din 1879, proclamarea Patriarhiei în 1920, toate aceste evenimente își au izvorul în această lucrare a Sfântului Sava.

Sava Nemanjici și-a început activitatea literară în mănăstirea Hilandar, pare se că prima lucrare scrisă a lui a fost „*Carta Mănăstirii Hilandar*”, adică gramata de înființare a mănăstirii din anul 1198. Prima lucrare literară, despre care cu certitudine se poate spune că a fost scrisă de Sava Nemanjici este „*Tipicul de la Kareia*”, o lucrare liturgico-canonice. Acest tipic a fost conceput pe la sfârșitul anului 1198 și începutul lui 1199, când Sava a ctitorit Sihăstria de la Kareia pentru călugării mănăstirii Hilandar, fiind un îndrumător pentru viitorii anahoreți care vor locui acolo.

Pentru a reglementa viața monahală din Hilandar, Sfântul Sava a scris un *Tipic* inspirându-se de Tipikonul mănăstirii Maicii Domnului Everghitida din Constantinopol, iar pentru Schitul din Kareia a întocmit tot un *Tipic* care este unic în lumea ortodoxă. Acesta prevede ca în timpul Postului Mare Psaltirea să fie citită integral în fiecare zi. După canonizarea Sfântului Simeon în anul 1200 și reglemenarea vieții monahale din Hilandar, Sava se întoarce în Serbia cu sfințele moaște ale părintelui său pe care le va depune solemn la data de 19 februarie 1207 în mănăstirea Studenița. În 1208 devine starețul mănăstirii Studenița pentru care scrie un *Tipic* bazat pe cel de la Hilandar. A rânduit viața monahală din mănăstirile sârbe după *Tipicul* de la Studenița, transpunând astfel modelul atonit în Serbia. tipicurile Sfântului Sava dovedesc vastele sale

cunoștințe în ceea ce privește Dreptul bisericesc, astfel încât apariția *Nomocanonului* redactat de acesta nu reprezintă nicio surpriză.

Sava a primit ceea ce a solicitat la Niceea, a fost hirotonit episcop și a primit gramatele de recunoaștere a Bisericii Sârbe ca Biserică autocefală și el ca primul Arhiepiscop al acestei Bisericii Autocefale, aceasta se întâmpla în ziua praznicului Sfântului Nicolae, la 6. decembrie 1219. Însă noua Biserică Autocefală trebuia, de-acum înainte să se conducă singură. Primul pas era întocmirea unui suprt canonic-juridic după care să se conducă noua Biserică. Aceasta a fost nevoia care a dus la apariția *Nomocanonului* pe care Sava Nemanjici avea să-l compună și să-l multiplice astfel încât fiecare episcop hirotonit pentru episcopiile nou-înființate ale Bisericii Sârbe să poată pleca spre reședința sa cu un exemplar al legilor după care să-și conducă eparhia.

Contestatarii Sfântului Sava ca autor al *Nomocanonului* susțin că Nomocanonul ar fi doar o compilație a traducerilor slavone preexistente, Sava făcând doar o completare a Nomocanonului slavon din mănăstirea Xilurgos (un Nomocanon slavon se pomenește în inventarul cărților din anul 1142), cu comentariile lui Aristen și Zonara traduse și adăugiri din alte codexuri slavone deja existente. Aceștia susțin că Nomocanonul Sfântului Sava nu este altceva decât o recenzie a nomocanoanelor slavo-bulgare („*Nomocanonul Efrem*” din sec. al XI-lea) sau slavo-ruse („*Nomocanonul Ustiuški*” din sec. al XIII-lea), mai ales a Nomocanonului de la Xilurgos care ar fi fost scris între 1071 și 1091 și pe care Sfântul Sava l-ar fi putut cunoaște și copia cu ocazia vizitei sale la mănăstirea Sf. Panteleimon.

Concluzionând dezbaterile despre Sfântul Sava ca autor al **Nomocanonului** Dimitrije Bogdanovici concluzionează: nu există niciun temei serios să nu fie acceptată teza lui Serghije Troicki conform căreia Nomocanonul-Kormcija Knjiga în forma sa finală a apărut prin truda Sfântului Sava în Tesalonic în anul 1220.

În tradiția bisericească și în literatura de specialitate de la noi, Codex-ul de legi în limba slavonă de recenzie sârbă, al cărui autor este Sfântul Sava Nemanjici, este cunoscut sub numele de „*Kormciaja kniga*”. Această denumire i-a fost atribuită în urma comparării Bisericii cu un vapor mare, pe care doar un cârmaci iscusit („*a cârmui*”) după legile stabilite știe să-l cârmuiască spre destinația sa. Toate aceste legi, adunate la un loc, se numesc *Cartea Cârmuirii*, mai precis, cartea care-l învață pe cârmaci cum să cârmuiască vasul pe care l-a primit spre a-l conduce. Sfântul Sava a preluat denumirea de *Nomocanon* fie din lucrarea originală a Sf. Metodie în sec. al IX-lea, ori din lucrarea hagiografică „*Viața Sfântului Metodie*”. Odată ce a ajuns această colecție în Rusia prin Iacov Sviatoslav în 1262., ea a fost redenumită în *Kormciaja Kniga*. Însă în limba slavonă veche cuvântul *korm* desemna hrană, mâncare, iar *kormiti* prin analogie, însemna a hrăni, de asemenea cuvântul slavon *cârma* desemnează și partea din spate a unui vapor unde se află cârma și deci se poate înțelege și în sensul de a cârmui, a conduce un vas.

După cele arătate mai sus, noi suntem de părere că trebuie evitată denumirea, slavo-rusă „*Kormciaia kniga*” sau „*Kârmcija*”, preferabil fiind să se folosească denumirea originală, agreată și de autorul însuși, Sfântul Sava, adică – **Nomocanon** (în limba sârbă **Zakonopravilo**, *nomos* = *zakon*, lege laică și *canon* = *pravilo*, lege bisericească, canon, pravilă).

În mod deosebit trebuie menționate două manuscrise slave de la noi din țară care merită o atenție deosebită: manuscrisul nr.21 care se păstrează în Biblioteca episcopală din Arad și Manuscrisul slav 461 care se păstrează în Biblioteca Academiei Române. După studii comparative, se poate spune cu destulă certitudine că aceste manuscrise sunt copii ale Nomocanonului din anul 1286 a lui Vladimir al Voliniei, care are la bază *Nomocanonul* Sfântului Sava, ajuns în Rusia prin Bulgaria la solicitarea mitropolitului Chiril al II-lea în 1262.

Importanța *Nomocanonului* Sfântului Sava a fost covârșitoare în ceea ce privește dezvoltarea Dreptului bisericesc în țările ortodoxe. Nomocanoanele slave preegzistente, care circulau în Rusia, dovadă fiind Kormciaja lui Efrem și cea *Ustiuški*, erau depășite din punct de vedere canonic și tehnic, în primul rând din cauză că nu conțineau nici *Nomocanonul* lui Fotie, nici comentariile lui Aristin sau Zonara. Acesta a fost motivul pentru care mitropolitul Kiril al II-ea a solicitat de la Iacov Sviatoslav o nouă colecție de legi, actualizată.

Autoritatea Sfântului Sava în Bulgaria era imensă, nu trebuie uitat faptul că Sfântul Sava a fost cel care în 1235 a contribuit decisiv la ridicarea Bisericii Bulgare la rang de Patriarhie. De asemenea, nu trebuie să uităm că Sfântul Sava a murit la Târnovo, în Bulgaria, iar moaștele sale au fost cu greu repatriate, fiind la mare cinste printre bulgari. Cu atât mai mult este posibil ca *Nomocanonul Sfântului Sava* să fi fost în uz în Biserica Bulgară, deoarece era cea mai completă operă canonică în limba slavonă la acea perioadă, și era de actualitate, vis-a-vis de colecțiile slavone preexistente.

La Sinodul din 1274 de la Vladimir, *Nomocanonul* Sfântului Sava, care în 1262 a fost copiat de pe un manuscris care se afla în proprietatea Bisericii bulgare, a fost promulgat ca fiind Colecția de legi cu caracter obligatoriu pentru întreaga Biserică Rusă. Cea mai veche transcriere din Rusia este cea de la Riazan (din 1284), copie făcută după *Nomocanonul* care se păstra la Kiev. *Nomocanonul* Sfântului Sava a scos din uz vechile copii slavone, fiind o perioadă foarte lungă de timp colecția de legi cea mai des folosită, astfel că în anul 1650 apare și prima ediție tipărită, reeditată în anii 1653, 1787, 1804, 1812, 1816, 1834. În Serbia, **Nomocanonul** avea statutul de **Carte Sfântă**, legile și canoanele sale neputând fi modificate de nimeni, nici de conducătorii bisericii nici de cei ai statului. Autoritatea lui izvora din persoana Sfântului Sava. Pe *Nomocanon* s-a bazat ulterior și Codul de legi al împăratului Stefan Dușan și gramatele cneazului Lazar din 1380 și 1382. Cu timpul însă, chiar dacă canoanele bisericești rămâneau neschimbate, legile civile deveneau depășite și astfel a fost nevoie să fie revizuit textul *Nomocanonului* bazându-se pe Sintagma lui Mathias Vlastaras, din care au fost mai întâi excluse articolele care vorbesc despre hegemonia bizantină în raport cu popoarele slave din Balcani. Cert este faptul că doar partea cu legile civile a fost nou-inclusă în *Codul de legi a lui Stefan Dușan*, considerându-se pe bună dreptate, că *Nomocanonul* Sfântului Sava, în ceea ce privește dreptul bisericesc, era inviolabil.

Putem concluziona că în decursul secolelor, prin persona autorului – Sfântul Sava, și prin complexitatea și plinătatea corpusului juridico-canonic, *Nomocanonul* a fost considerat o Carte Sfântă pentru sârbi, carte care stă la baza existenței nu numai a Bisericii Sârbe, dar și a statului și poporului sârb.

În capitolul al V-lea intitulat *”Codul de legi al împăratului Stefan Uroș al IV-lea Dușan (1308-1355)”*, este prezentată perioada apogeului statalității medievale sârbe, domnia lui Stefan Uroș al IV-lea Dușan. Accentul punându-se mai ales pe activitatea legiuitoare a acestuia, tratând în mod particular Codul de legi, iar în mod special *”Manuscrisul Bistrița”*, redat în text original, în traducere în limba română, cu explicații și note vizând aspecte istorico-canonic, relevante pentru Dreptul bisericesc.

Încă de la venirea lor în Balcani, slavi au fost considerați de către bizantini, ca fiind tolerați și obligați să li se supună. Apariția noilor state slave pe fostele teritorii bizantine, apărute pe seama circumstanțelor politice nefavorabile din Imperiul bizantin, cauzate de luptele interne dintre diferite curente și pretendenți la tron, cu încetarea ostilităților interne și restabilirea ordinii la Constantinopol, imediat erau luate în vizor, din simpla dorință a bizantinilor de a readuce

aceste noi formațiuni statale la vasalitate și supunere sau de a le cotoropi și/sau distuge pur și simplu.

Această situație o întâlnim în Peninsula Balcanică și la începutul secolului XIV când se naștea cel ce avea să devină cel mai mare conducător din istoria neamului sârb, viitorul împărat (țar) Stefan Dușan.

Regatul sârb era de mai bine de o sută de ani condus de dinastia Nemanjici. Întemeiată de marele jupan Stefan Nemanja (1113-1199) prin unirea provinciilor sârbe Zeta (azi Muntenegru) și Rașca (Serbia de azi) se formează primul stat unitar sârb. Dușan s-a născut în anul 1308, cel mai probabil la Constantinopol. Fiu a lui Stefan Uroș al III-lea Decianski, dealtfel o personalitate istorică tragică (orbit de tată, trimis la Constantinopol drept prizonier-garant al relațiilor bizantino-sârbe, încoronat rege, iar mai apoi detronat de fiu, sfârșind omorât în temniță de complotul mării nobilimi) și al Teodorei, fiica împăratului bulgar Smileț. Primii șapte ani din viața Dușan ia petrecut la Constantinopol, oraș pe care va dori să-l cucerească. Familia lui s-a întors în Serbia în anul 1320, când s-au împăcat tatăl și fiul, regele Milutin și viitorul rege Stefan Decianski. Milutin moare la 29 octombrie 1321, Stefan este încoronat rege cu titlul Stefan Uroș al III-lea Nemanjici. Stefan Decianski a fost un rege evlavios și binecredincios, dar nu s-a ridicat la înălțimea străbunicului său Stefan Nemanja sau a tatălui, regele Milutin, nici pe plan politico-militar, nici pe cel bisericesc. Marea nobilime sârbă, odată ce a gustat puterea prin regele Milutin, cu expedițiile și expansiunile aducătoare de noi teritorii și bogății, avea așteptări mult mai mari de la un rege, simțind că Serbia se poate ridica deasupra bulgarilor și bizantinilor. Ocazia care avea să ducă la căderea tatălui și ridicarea fiului, a apărut în anul 1330. Împăratul bizantin Andronic al III-lea s-a îndreptat către Serbia împreună cu țarul bulgar Mihail Șișman . Bătălia decisivă s-a dat pe 28 iulie 1330 la Velbujd. Regele Stefan s-a bazat mai mult pe generalii săi și nu s-a implicat direct în luptă, pe când fiul său Dușan a făcut-o în mod direct. Acestă izbândă neașteptată a sârbilor a dus la retragerea urgentă a armatei bizantine și la căderea țaratului bulgar.

Atitudinea lui Dușan în bătălia de la Velbujd, precum și acțiunile care l-au adus la tron, au fost atât pe placul nobilimii cât și pe placul poporului. Crescut și educat la Constantinopol, el visa la coroana imperială a Noii Rome, dar până să ajungă unul dintre cei mai puternici monarhi ai Europei secolului al XIV-lea și să emită reale pretenții la aceasta, Dușan a fost nevoit să lupte la nord cu puternicul regat ungar iar la sud cu împărații bizantini.

Cu campaniile militare din anul 1345, a luat sfârșit o etapă foarte importantă de expansiune, a statului sârb mai ales pe seama teritoriilor care aparținuseră Imperiului bizantin. După această etapă, regele Dușan a hotărât să se proclame împărat. Încoronarea ca împărat urma să se săvârșească câteva luni mai târziu, la 16 aprilie 1346 la Skoplje.

Dușan a convocat o Adunare național-bisericească la Skoplje de Floriile anului 1346. La acest sobor au venit pe lângă arhiepiscop, episcopii, stareții și preoții sârbi, patriarhul bulgar din Târnova, arhiepiscopul de Orhrida cu episcopii lui, stareții și monahii de pe Muntele Athos, au venit și episcopii greci din diocesele lor. Și toți acești reprezentanți ai Bisericii, au convenit împreună cu împăratul și nobilimea sârbă și au hotărât la sărbătoarea de Florii în 1346, ca Arhiepiscopia sârbă să fie ridicată la rang de Patriarhie, iar arhiepiscopul Joanichije ridicat la rangul de patriarh al Bisericii Sârbe. Joanichije a fost arhiepiscop din 1338 până la 1346 și patriarh din 1346 până la 1354. De Paști 1346 (16 aprilie, la Skoplje – n.n.), patriarhii, sârb

Joanikije și bulgar Simeon, în prezența întregului sobor l-au încoronat pe Dușan drept împărat, iar pe fiul acestuia Uroș rege.

Este binecunoscut faptul că Stefan Dușan a avut relații foarte bune cu Biserica. În primul rând cu cea Ortodoxă, cu monahii de pe Muntele Athos, cu isihastii (având chiar și o relație personală cu marele teolog isihast Sfântul Grigorie Palama – este menționată și întâlnirea dintre aceștia pe Muntele Athos în 1347), dar și cu Biserica Catolică. Cât de mare a fost dragostea lui Dușan pentru Biserica lui Hristos, în egală măsură a fost și răspunsul Bisericii față de împărat. Acest lucru se oglindește cel mai bine în permisiunea acordată, nu atât împăratului, cât împărătesei Elena, să se ferească de ciumă care bântuia prin Europa refugiindu-se pe Muntele Athos. Șederea împăratului și împărătesei sârbe pe Muntele Athos s-a petrecut în ultimele luni ale anului 1347 și la începutul lui 1348. Cu Patriarhia din Constantinopol, este de la sine înțeles că nu avea relații cordiale, reprezentanții acesteia fiind devotați familiilor imperiale grecești a Paleologilor și Cantacuzinilor. Împăratul Stefan Dușan nu a dat prea mare însemnătate anatemei patriarhului Calist din 1350, însă în popor aceasta anatema a avut un ecou destul de negativ.

Despre ultimele zile ale împăratului nu se cunosc prea multe. A murit subid duminică 20 decembrie 1355 și a fost înmormântat în ctitoria sa, mănăstirea Sfinților Arhangheli lângă Prizren.

Secolul al XIV-le a adus cu sine la apariția câtorva coduri de legi în Peninsula Balcanică și în Țările Baltice. Luând cronologic, primul cod de legi apărut în secolul Al XIV-lea a fost *Corpus iuris Hungarici* (1351) promulgat de regele Ludovic I de Anjou (1342-1382), după aceea avem în 1349, completat în 1354, *Codul de legi al împăratului Stefan Uroș al IV-le Dușan Nemanjici*, în 1355 este promulgată *Maiestas Carolina*, de către împăratul Carol al IV-lea de Luxemburg și în fine *Statuta Vislicensia* a lui Cazimir al III-lea al Poloniei (1342-1382).

În ceea ce îl privește pe împăratul Stefan Dușan, acesta aspira la tronul bizantin și ca atare concepția bizantină despre rolul și poziția împăratului în lume era primordială în inițiativa sa de a rândui lucrurile în noul său stat sârbo-grec elaborând un *corpus juris* așa cum o făcuseră marii săi predecesori Constantin și Iustinian a căror urmaș de drept se considera. Marile cuceriri ale lui Dușan purtau cu sine și elaborarea unei mari opere legislative. Ca un prim pas în acest sens [familiarizarea cu legislația bizantină] o reprezintă apariția (cel mai probabil în decursul iernii 1347-1348, în timpul șederii împăratului pe Muntele Athos) a unei traduceri în limba slavonă a celei mai bune și totodată a celei mai noi colecții de legi bizantine, a *Sintagmei alfabetice în 24 de părți* a lui Matei Vlastares, care a fost scrisă în Tesalonic în 1335. Totuși, această colecție era relativ nepractică fiind foarte voluminoasă și cuprindea multe legi strict bisericești, de aceea, cel mai probabil în decursul anului 1348, apare în limba slavonă o variantă prescurtată a Sintagmei *pentru nevoile judecătorești* (această Sintagmă prescurtată nu există în limba greacă). În această redacție sârbească a Sintagmei a rămas doar aproximativ o treime din cuprinsul original. A fost eliminată aproape toată partea cu legile și canoanele bisricești, rămânând doar legile dreptului civil bizantin...Această Sintagmă prescurtată a fost cunoscută doar în Serbia, nu și în Bulgaria, Principatele Române sau Rusia. Se știe că au mai circulat fiind în uz în timpul domniei lui Dușan și „*Codex Iustinianus*”, „*Nomos Georgikos*” [o compilație sârbă de numai 33 de articole pentru uz agrar], fiind în folosință nu doar în provinciile sudice grecești, dar și în provinciile nordice cele sârbești. În decurs a 150 de ani de la elaborarea

Nomocanonului slavon de către Sfântul Sava, sârbii au deprins traducerea și uzul legilor bizantine, adaptându-le nevoilor specifice din țara lor.

Procesul de elaborare a unui Cod de legi specific nu a fost instantaneu și nici produsul unui singur om. Codul de legi a fost promulgat în ziua Praznicului Înălțării Domnului/Sfinților Împărați Constantin și Elena la 21 mai 1349, la Skoplje. Este foarte greu de stabilit câte articole avea, deoarece nu ni s-a păstrat originalul. Majoritatea cercetătorilor sunt de părere că avea 135 de articole. În anii care au urmat, împăratul, asemenea marelui Iustinian, a mai emis hrisoave, novele, danii, legi sau hotărâri care au fost introduse ulterior într-un nou Cod promulgat la Soborul național-bisericesc din Seres întrunit în perioada 1 septembrie 1353 – 31 august 1354. Codul inițial a fost completat cu încă 66 de articole, cuantificând în final un total de 201 de articole. Din păcate pentru istoria dreptului bisericesc și pentru istorie în general, originalele Codurilor de legi a lui Ștefan Dușan din 1349 și 1354 nu s-au păstrat. O prezentare detaliată, științifică, a Codului se poate face doar prin analogie cu actele și documentele vremii care s-au păstrat și au fost emise de Cancelaria imperială a lui Ștefan Dușan. Din această categorie, pe primul loc se situează hrisoavele către marile mănăstiri și contractele comerciale cu Dubrovnicul. Se știe cu certitudine că primele legi statale, precum și cele bisericești, care le-a adus Sfântul Sava, erau păstrate în sediul Arhiepiscopiei. În același mod s-a procedat, mai mult ca sigur, și în cazul Codului de legi al împăratului Ștefan Dușan. Neavând originalul, nu știm nici câte exemplare originale au existat la început. Presupunem că cel puțin două ar fi fost elaborate, unul pentru Cancelaria imperială, iar celălalt pentru Biserică, păstrat fiind în sediul Arhiepiscopiei. Problema este că nici originalul din anul 1354, cel completat, nu s-a păstrat și nu știm dacă a fost o copie cu completări a Codului din 1349 sau pur și simplu o adăugare la Codul deja existent.

Putem concluziona: originalul Codului de legi a lui Ștefan Uroș al IV-lea Dușan Nemanjići s-a pierdut în negura vremurilor tumultuoase. Mulțumim lui Dumnezeu că avem cele 26 de transcrieri și manuscrise care ne pot evoca măreția Curții și grandoarea operei acestui mare om de stat.

”Manuscrisul Bistrița” - conține Codul de legi al împăratului Ștefan Dușan, care a fost procurat de călugării mănăstirii Bistrița, pentru nevoile eruditului ctitor al mănăstirii - marele ban al Craiovei Barbu Craioveanul și frații săi Pârvu Vornicul, Danciu Armașul și Radu Postelnicul. Nu se știe cum și când a ajuns manuscrisul care conținea Codului lui Ștefan Dușan la mănăstirea Bistrița, dar cu certitudine se poate afirma că nu a fost copiat la Bistrița deoarece, cum susține prof. A. Soloviev, nu conține “românismele” caracteristice copiștilor români. Soloviev susține că transcrierea s-a făcut undeva în Serbia și apoi a ajuns acest manuscris la mănăstirea Bistrița. Cercetătorilor St. Novacovici și T. Florinski nu le-a fost dat să vadă originalul, astfel că descrierile lor (sfârșitul sec. al XIX-lea) nu pot satisface o analiză științifică detaliată. Publicarea traducerii Codului de legi a lui Ștefan Dușan de către prof. Ion Peretz la începutul sec. XX, din păcate, nu a putut fi făcută și pe baza textului manuscrisului de la mănăstirea Bistrița, eminentul profesor putându-se folosi doar de ceea ce au publicat P.I. Șafarik, St. Novacovici sau T. Florinski, neavând acces la manuscrisele originale care cândva aparțineau mănăstirilor noastre. Cert este faptul că manuscrisul a ajuns în proprietate prof. rus Nikolai Ivanovici Nadejdin pe la 1840/1841 când acesta se afla într-o călătorie prin țările Peninsulei Balcanice. Nadejdin a dus acest manuscris în Rusia (după cum ne spune Șafarik în “Pamatky” vol.III). **”Manuscrisul de la Bistrița”**, a fost copiat de pe un protograf al Codului de legi a lui Ștefan Dușan, copia a fost realizată probabil undeva în Serbia, la mijlocul secolului al XV-lea, fiind apoi adusă și păstrată în

mănăstirea Bistrița din Oltenia timp de 400 de ani. În încheiere, trebuie menționat că Manuscrisul de la mănăstirea Bistrița are doar 184 de articole față de 201 câte sunt în majoritatea manuscriselor găsite până astăzi, de aceea poate părea că finalul este cam nelogic, Codul terminându-se cu prevederile despre perceptori, taxe și amenzi. Considerăm că este foarte important pentru canoniștii români că am reușit să facem o traducere tocmai a mss. "Bistrița" a Codului de legi și asta din două motive: primul îl reprezintă însuși importanța Codului pentru Dreptul bisericesc și istoria dezvoltării acestuia în spațiul carpato-dunărea, iar al doilea ar fi importanța studierii unui manuscris care cândva a fost în proprietatea Bisericii Române, scris pentru români și păstrat pentru patru sute de ani la mănăstirea Bistrița în România, înstrăinat prin vicisitudinile istoriei, dar care, considerăm noi, face parte din baștina cultural-istorică a poporului român și merită cunoscut, cercetat și folosit în studii de specialitate de canoniștii români.

În capitolul al VI-lea intitulat "***Dreptul bisericesc în Biserica Ortodoxă Sârbă sub ocupație otomană***" eate prezentată perioada istorică în care Biserica Sârbă și-a desfășura lucrare și viața în condiții vitrege, într-un stat necreștin, care prin credința oficială, islamică, și conceptual politic, era întru-totul ostil credinței creștin-ortodoxe și conceptului de stat creștin.

Căderea statului medieval sârb sub ocupație otomană a produs inevitabil și în viața bisericească o transformare fundamentală, nedorită. Cucerirea otomană a statelor sârbe medievale a adus cu sine și devastarea bunurilor bisericești, spirituale și materiale deopotrivă. În vâltoarea războaielor, ori din revanșism religios sunt distruse sute și sute de mănăstiri și biserici ortodoxe, jefuite, ori transformate în giamii. Noua realitate politică a făcut ca întreg corpusul poporului sârb să se regăsească din nou într-un stat, dar de data aceasta într-un stat ostil poporului și Bisericii. Biserica era într-o situație delicată, fiind rămasă singura reprezentantă, cât de cât instituționalizată, a poporului în relația cu noua stăpânire. Este mai mult ca probabil ca Bisericele Ortodoxe, care ulterior căderii Constantinopolului au căzut sub jugul otoman, să se fi inspirat din atitudinea ierarhiei Patriarhiei din Constantinopol în relația cu noua stăpânire. Însă chiar dacă au existat excepții de la regulă, totuși per ansamblu putem concluziona că: odată cu căderea statului medieval sârb sub dominație otomană nu s-a dezintegrat și structura bisericească existentă la aceea dată, statul otoman permițând în primii ani după cucerirea statelor balcanice, continuarea vieții cultice a creștinilor, fără ca să încerce o islamizare forțată.

După căderea Constantinopolului în 1453 și Patriarhia Ecumenică a căzut sub otomani, însă Arhiepiscopia de Ohrida și-a păstrat autonomia față de Constantinopol transformat în Istambulul turces. În schimb, atât Patriarhia de Ipek, cât și cea de Târnovo, ori mitropoliile din Principatele Române își pierd autocefalia, respectiv autonomia și sunt trecute sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice a cărei ierarhie este numită de Înalta Poartă și tindea să înlocuiască ierarhii locului cu ierarhi fanarioți, obedienți otomanilor. Pentru a înțelege cât mai bine situația nou-creată în care s-a găsit Biserica Ortodoxă Sârbă după căderea cetății Smederevo și implicit dizolvării statului medieval sârb, situație agravată și de moartea Întâistătătorului Bisericii patriarhul Arsenije al II-lea (1453-1463). Trebuie menționat că teritoriile Bisericii Sârbe au devenit teritorii de graniță a Imperiului Otoman cu Lumea creștină occidentală, fiind tratate cu un interes deosebit de Poartă din cauza poziției strategice extrem de importante. În anul 1557, cu suportul marelui vezir Mehmed-Pașa Sokolovici (de origine sârbă), a putut fi restabilită o stare de normalitate în Patriarhie și reluată viața bisericească regular organizată sub patriarhul Macarie Socolovici (rudă apropiată a marelui vezir Mehmed-Pașa). Reorganizarea Patriarhiei de Ipek a

fost una amplă deoarece jurisdicției acesteia i-au fost atribuite și teritoriile nou-cucerite de otomani în Ungaria, Țara Românească și Principatul Transilvaniei.

În ceea ce privește funcționarea propriu-zisă a unei Biserici Ortodoxe în Imperiul Otoman nu se poate vorbi de o politică de stat uniformă față de toți ortodocșii. Situația fiind diferită de la caz la caz, după bunul plac al sultanului ori marelui vizir ori a vreunui pașă local. În Imperiul Otoman, Biserica nu avea dreptul să construiască lăcașuri de cult noi, iar reparațiile la cele vechi se puteau efectua doar după ce a fost obținută o aprobare de la putere și numai în limitele situației anterioare deteriorării lăcașului de cult.

Pe lângă patriarh și Sinod, un rol important în viața Bisericii Ortodoxe Sârbe sub otomanii l-au jucat Adunările național-bisericești ("Soboarele" –n.n.). Aceste soboare erau formate din înalta ierarhie, cler, monahi și popor. Diferența dintre soboarele cele vechi din timpul statului independent) și cele noi (din perioada ocupației otomane) consta în dispariția treptată a nobilimii sangvine, chiar dacă mult timp în actele acestor soboare se vorbește încă de "nobile".

Reașezarea vieții interne a Bisericii Sârbe a fost concomitentă cu dinamica schimbărilor jurisdicționale care au venit odată cu ocupația otomană. Modificarea granițelor politice aduce cu sine și modificarea inevitabilă a îngherțelor jurisdicționale. Ideea de "națiune" așa cum o cunoaștem noi astăzi apare abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea în timpul "revoluțiilor naționale", a conștientizării apartenenței etnice. În Evul Mediu identitatea națională era legată de apartenența religioasă – "Poporul lui Dumnezeu", "Dreapta credință", "Credința sărămoșească" erau elemente de coeziune și unitate. Diferență de limbă vorbită nu constituia, nu reprezenta elementul de diferențiere etnică – națională, importante erau credința și valorile comune. Așa se face că odată cu re poziționarea autorității în Patriarhia de la Ipek ca jurisdicția acesteia să se poată întinde nu numai peste fostele teritorii ale statului medieval sârb din perioada Dinastiei Nemanjici ci și mai departe spre nord, nord-est, peste Dunăre, cuprinzând aproape întreg Bazinul carpato-dunărean. Patriarhia de Ipek din perioada otomană, teritorial vorbind, a depășit cu mult granițele din timpul dinastiei Nemanjici. În perioada celei mai mari întinderi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, Patriarhia avea patruzeci de eparhii, dintre care 16 mitropolii și 24 episcopii. Jurisdicțional ea cuprindea toate teritoriile locuite de sârbi indiferent unde se aflau. Jurisdicția sa trecea granițele Imperiului Otoman, deoarece autoritatea sa era recunoscută și de acei sârbi care, fugind din fața turcilor, au migrat spre granița militară din Croația. Pentru a se vedea cel mai bine poziția Bisericii Sârbe în Imperiul Otoman, cel mai simplu se poate face acest lucru prin trasarea unei paralele între poziția aceleiași Bisericii în Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman. Între Privilegiile Ilirice și beraturile sultanilor există o imensă diferență de substanță și conținut civilizațional.

Fiind rămasă singura reprezentantă a poporului în fața statului, Biserica a strâns în jurul său cei mai de seamă reprezentanți ai poporului sârb, devenind practic centrul acțiunilor de recâștigare a independenței naționale și purtătoarea memoriei asupra vremurilor mărețe din trecut. Ca purtătoare și generatoare a acestei stări conflictuale permanente, otomanii au identificat Biserica Sârbă cu ierarhia ei, clerul și chiar Sfinții acesteia. Aceste tensiuni au dus într-un final la anomalia canonică din 1766, când ultimul patriarh de Ipek, grec de naționalitate, Calinic al II-lea și-a depus demisia în fața patriarhului ecumenic Samuil I Hanzaris (1763-1768), solicitând desființarea Patriarhiei sârbe și alipirea acesteia Patriarhiei Ecumenice.

Putem deci concluziona că în perioada ocupației otomane, din 1389 și până în 1804, respectiv de la bătălia de la Kosovo până la Prima Răscoală a lui Karadjordje sau mai bine zis până în anul 1920 și restabilirea Patriarhiei sârbe, Biserica Ortodoxă Sârbă, timp de 500 de ani a funcționat sub ocupație otomană. În această perioadă extrem de lungă, au fost diferite etape prin care a trecut viața bisericească: de la liberalism religios la represalii dure, culminând prin desființare instituțională.

În capitolul al VII-lea intitulat *"Importanța dreptului pentru viața bisericească"*, am încercat să prezentăm importanța legii scrise și nescrise alături de Sfânta Sriptură și celelalte cărți de cult pentru viața bisericească, exemplificând noțiunea de drept, respectiv Dreptul bisericesc și dimensiunea științifică și teologico-eceziologică, punând accent pe însemnătatea legii bisericești scrise pentru societatea umană.

Biserica a fost înzestrată de Întemeietorul ei cu toate mijloacele necesare atingerii scopului său suprem, mântuirea. Este de la sine înțeles că existența Bisericii în lume, în timp și spațiu real, istoric, ca o proiecție a realității eshatologice ce va să vină, a generat nevoia de adoptare a unor norme, legi, ori rânduieli specifice, evident în concordanță cu Sfânta Tradiție și Sfânta Sriptură, dar care nu se regăseau cuprinse în Revelație, care însă, au fost generate de mediul social-politic în care s-a dezvoltat și trăit Biserica. În primele secole ale existenței sale, Biserica a cunoscut perioade diferite de ambianță social-politică. Astfel se face că în primele secole ale existenței sale, Biserica se ghida mai mult după legile preponderent cu caracter moral și religios care se bazau pe elementul revelat, dar alături de acestea au prins să se contureze și unele norme cu caracter juridic elaborate de însuși pliroama bisericească, plinătatea bisericească și nu de o autoritate anume, ele fiind produsul nevoilor și trebuințelor practice. Factorul juridic, care se adaugă factorilor strict religioși, reprezentați de adevărurile cuprinse în Sfânta Sriptură și Sfânta Tradiție și de rânduielile de cult care au fost, mai pe urmă, și ele codificate oarecum în cărțile de cult, așa încât, alături de Sfânta Sriptură și Sfânta Liturghie, cea mai veche formă cristalizată a cultului, s-a impus de la o vreme și Sfânta Pravilă sau Colecția Sfintelor Canoane.

Cu ocazia studierii Dreptului bisericesc, înainte de toate ne întâlnim cu două elemente distincte și anume: „dreptul” și „bisericesc”. Aceste două cuvinte denumesc două noțiuni: „dreptul” ca știință și „Biserica” ca obiect de studiu al științei Dreptului bisericesc. Ce este dreptul, despre aceasta relatează detaliat alte științe, înainte de toate filosofia și teoria dreptului, apoi și enciclopedia dreptului în sens mai larg. În culegerea de legi *Sintagma* lui Matei Vlastaris (N. 7; At. sint. VI, 400) găsim o definiție, aproape canonică a dreptului : *„Ius est ars boni et aequi”*. Într-o traducere mai veche în limba sârbă a Sintagmei lui Vlastaris este redată această definiție astfel: *„Legea reprezintă înțelegerea binelui și echitabilului/egalului”*, ceea ce în limbaj modern ar suna așa: *„Dreptul reprezintă arta binelui și egalului”*. Proprietatea cea mai importantă a dreptului o constituie noțiunea de egalitate. De aceea în lumea clasică cântarul, balanța, reprezintă simbolul dreptului, fiind un mijloc de măsurare a ceea ce este egal. În domeniul dreptului binele se măsoară totdeauna pe balanța conștiinței noastre. Din caracterul social al dreptului provine și o altă trăsătură a lui – caracterul formal exterior. Morala cuprinde toate manifestările noastre, și pe cele exterioare, și pe cele interioare. Normei morale îi corespund sau nu îi corespund toate manifestările noastre conștiente și libere, dorințele sau chiar gândurile noastre. Dreptul însă, cuprinde numai manifestările noastre sociale, care sunt echivalente, egale cu manifestările altor oameni față de noi.

Dreptul manifestă trei proprietăți care-l deosebesc de morală: în primul rând, dreptul se bazează pe ideea echitabilului, iar morală pe ideea jertfei; în al doilea rând, dreptul are caracter bilateral sau social, pe câtă vreme în cazul moralei, pe lângă morală socială există și morală personală; în al treilea rând, dreptul are caracter exterior, atât ca atare, cât și conform sancțiunii sale, pe câtă vreme morală are caracter interior conform naturii și sancțiunii sale. În marele corpus al științelor Dreptului găsim mai multe ramuri cum ar fi de exemplu: Dreptul cutumiar, Dreptul roman, Dreptul bizantin, Dreptul iudaic, Dreptul constituțional, Dreptul civil, Dreptul penal, etc. și printre ele și Dreptul bisericesc. Însă ceea ce este foarte important de subliniat încă de la început, este faptul că Dreptul bisericesc are puncte tangențiale cu toate celelalte ramuri ale Dreptului, ceea ce nu s-ar putea spune despre nici una dintre ele și asta deoarece Dreptul bisericesc în sinea lui este cu totul specific, deoarece obiectul de studiu al Dreptului bisericesc este specific, anume Biserica. De aceea, pentru a înțelege ce tratează Dreptul bisericesc, trebuie neapărat definit obiectul său de studiu, Biserica. Dacă s-ar studia dreptul tuturor societăților religioase – nu numai al celor creștine, ci și musulmane, evreiești și păgâne – știința noastră nu s-ar numi Dreptul bisericesc, ci ar avea altă denumire. Într-un asemenea caz ar fi inerent să fie denumită drept al credințelor, drept religios.

În ce constă, deci, *differentia specifica* a Bisericii față de celelalte comunități religioase. Cuvântul slavon „*црква*“ sau „*црковъ*“, „*църква*“ „*цуркевъ*“, ca și cel german „*Kirche*“ sau anglosaxon „*Kirk*“, „*Church*“, „*Cyrice*“, este preluat din cuvântul grecesc „*κὺνζλάκόν*“ (adică „*ολκς*“), respectiv căminul Domnului, casa Domnului), care se folosește în general în Noul Testament (1Tim 3. 15) ca sinonim al cuvântului „*црква*“ la vechii scriitori bisericești (de exemplu Origen), ca și în canoane (Ancira 15; Neocezarea 5, 13; Laodicea 28). La greci, la romani și la popoarele romanice acestui cuvânt îi corespunde cuvântul „*εκκληβία*“, „*ecclesia*“, „*chiesa*“, „*église*“, „*iglesia*“, la noi „*biserică*“, tot o derivație în esență. Acest cuvânt la grecii antici îndica o adunare a cetățenilor liberi convocată pentru soluționarea problemelor politice. Cuvântul respectiv îl întâlnim uneori, cu același sens, și în Noul Testament (Faptele apostolilor 19, 39, 41). Deci, termenul *εκκληβία* nu a fost inventat de creștini, căci *ecclesia* a existat în viața politică a grecilor încă înainte de creștinism. Dar deja Domul Iisus Hristos însuși folosește acest cuvânt într-un nou sens, mai special, mai profund, indicând comuniunea cu El, o comuniune a oamenilor care mărturisesc că el este Fiul lui Dumnezeu și în El este Mântuirea (Mt. 16,18 și Mt. 18,17). Același lucru îl fac și apostolii (Faptele apostolilor 5,II, 8,5; I Cor. 4,17; Fil. 4,15; 3Ioan 6 ș.a). Acestea sunt diferențele dintre Biserica și celelalte societăți religioase. În conștiința popoarelor ortodoxe este adânc înrădăcinată percepția unei Biserici care este cu totul altceva decât o simplă organizație pur istorică, în Ortodoxie păstrându-se stânsă legătura cu viața cultică. Aceste lucruri adesea duc la confuzie în determinarea identității Bisericii.

Dacă am fi tentați să definim Dreptul bisericesc ca știință teologică am spune că: *dreptul bisericesc este totalitatea normelor de drept prin care se reglementează orânduirea și viața bisericilor creștine*. În acest sens știința dreptului bisericesc, ca disciplină de studiu, reprezintă expunere științifică și sistematică a acestei orânduiri și vieți. Uneori știința dreptului bisericesc este denumită drept canonic. Totuși, dintre expresia „dreptul bisericesc” și „dreptul canonic” există diferențe din cauza cărora ele nu se pot utiliza *promisque*. Expresia dreptul canonic este mai îngustă decât expresia dreptul bisericesc. În Dreptul bisericesc ortodox, ca *terminus tehnicus*, cuvântul canon, potrivit canoanelor 1 și 2 Trulan, indică o hotărâre de caracter drept-bisericesc, adoptată de organul competent al justiției bisericești. Ca știință teologică Dreptul bisericesc se află într-o relație apropiată cu științele teologice, deoarece este bisericesc, iar cu

științele dreptului deoarece în cauză este dreptul. Dintre științele teologice mai ales Dogmatica crează premise pentru Dreptul bisericesc, căci din știința respectivă Dreptul bisericesc preia noțiunile fundamentale, cum sunt Biserica, ierarhie, Taina etc. Dintre celelalte științe ale dreptului un ajutor deosebit pentru dreptul bisericesc îl oferă dreptul evreiesc, cel roman și cel bizantin, precum și istoria dreptului național. Dreptul bisericesc este ca știința, cea mai veche după Dreptul roman, a avut mare influență asupra dezvoltării dreptului laic. Influența sa se simțea într-un șir întreg de științe din domeniul dreptului.

În încheiere, la "**Concluzii generale**" am subliniat faptul că legile bisericești au avut și încă mai au o influență extraordinar de favorabilă asupra dezvoltării dreptului laic la popoarele creștine. Mare a fost influența legilor bisericești scrise și asupra dezvoltării sociale ale popoarele barbare, printe ele și a celor slave. Legile bisericești au avut mare importanță și în istoria poporului sârb. Este de ajuns să fie amintit faptul că scrierea la sârbi se datorează tocmai Bisericii, sfințelor cărți și legilor bisericești. Alfabetul glagolitic, mai apoi cel chirilic, lucrarea misionară a Sfinților Chiril și Metodie și primele monumente scrise în limba slavă, Evangheliile, iar mai apoi *Nomocanonul* Sfântului Metodie, tot Bisericii creștine se datorează. Să amintim că *Nomocanonul* Sfântului Sava, vreme de secole, până la mijlocul secolului al XIV-lea a avut rolul de *corpus iuris utriusque* pentru Serbia medievală. Ulterior a fost completat cu Codul de Legi al împăratului Stefan Dușan și cu Sintagma lui Vlastares, rămânând până în secolul al XIX-lea sursa principală a vieții de drept pentru poporul sârb.

Putem concluziona subliniind că: Biserica Ortodoxă Sârbă a apărut pe moștenirea creștin-ortodoxă bizantină, teologia ei, în speță Dreptul bisericesc fiind impregnat de această moștenire, însă aflându-se la răscrucea drumurilor civilizaționale, între Orient și Occident, corpusul canonic al Bisericii Sârbe a cunoscut și influențe ale Lumii latine. Tocmai această confluență a permis teologiei sârbe să se ancoreze profund și neclintit în Tradiția Ortodoxă. Nu trebuie uitat faptul că tocmai corpusul canonic al Bisericii Sârbe a permis popoarelor balcanice să-și păstreze organizarea ierarhică având o limbă liturgică comună, slavona și un corpus canonic-juridic format, Biseriile Ortodoxe din Peninsula Balcanică nu numai că au reușit în perioada robiei turcești să supraviețuiască, dar prin ierarhii și clerul lor au reușit să mențină flacăra Ortodoxiei nealterată.